

ЗМІСТ

Гамалія.....	3
Наймичка.....	10
Гайдамаки	31
Тарас Григорович Шевченко (<i>біографія</i>)	126

Гамалія

«Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на турка стати, —
Не чуємо на чужині.

Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу.

Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами.

Ой боже наш, боже, хоч і не за нами,
Неси ти їх з України;
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо — та й загинем».

Отак у Скутарі козаки співали;
Співали, сердеги, а сльози лились;
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав, широкий,

І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко, далеко
У синєє море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Ту ю журбу-мову на хвилі подав.
Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
— Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице-сестро?.. — Загула
Хортиця з Лугом: — Чую! чую! —
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

«У туркені по тім боці
Хата на помості.
Гай, гай! Море, грай,
Реви, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

У туркені у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусить —
Ідем різать, палить,
Братів визволяти.

У туркені яничари
І баша на лаві.
Гой ги! вороги!
Ми не маєм ваги!
Наша воля й слава!»

Пливуть собі, співаючи;
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамалію, серце мліє:
Сказилося море.
Не злякає! — і сховались
За моряні гори.

Дрімає в гаремі — в раю Візантія
І Скутар дрімає. Босфор клекотить,
Неначе скажений; то стогне, то виє:
Йому Візантію хочеться збудить.
— Не буди, Босфоре, буде тобі горе;
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!.. — реве синє море: —
Хіба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?.. — Так море спиняло
(Любило завзятих усатих слав'ян).
Босфор схаменувся. Туркєня дрімала.
Дрімав у гаремі ледачий султан.
Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

«О милий боже України,
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —

Вставать з чужої домовини,
На суд твій праведний прийти,
В залізі руки принести
І перед всіми у кайданах
Стать козакові...» — Ріж! і бий!
Катуй невіру-бусурмана! —
Кричать за муром. Хто такий?
Гамалію, серце мліє.
Скута р скаженіє.
— Ріжте! бийте! — на фортеці
Кричить Гамалія.
Реве гарматами Скутара —
Ревуть, лютують вороги.
Козацтво преться без ваги —
І покотились яничари.
Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє,
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.
— Вилітайте, сірі птахи,
На базар до паю! —
Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрещеної тії мови.
І ніч стрепенулась:
Не бачила, стара мати,
Козацької плати.
Не лякайся, подивися
На бенкет козачий.

Темно всюди, як у будень,
А свято чимале.
Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шашлика. — Засвіtimo! —
До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Візантія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на допомогу,
Зубами скрегоче.

Реве, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає —
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає:
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури; срібло, золото
Несуть шапками козаки
І насипають байдаки.
Пала Скутар, стиха робота,
І хлопці сходяться; зійшлись.

Люльки з пожару закурили,
На байдаки — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.
Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та — звичайне, запорожці —
Пливучи співають:

«Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти;
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару.
Сидять брати-запорожці,
Дожидають кари.
Ой як крикнув Гамалія:
— Брати! будем жити,
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оксамитом крити! —
Вилітали запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,

Гуртом заспівали:
«Слава тобі, Гамалію,
На весь світ великий,
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти запорожцям
Згинуть на чужині!»

Пливуть, співаючи; пливе
Позад завзятий Гамалія:
Орел орлят мов стереже;
Із Дарданеллів вітер віє,
А не женеться Візантія;
Вона боїться, щоб Чернець
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець.
Пливуть собі, а з-за хвилі
Сонце хвилю червонить:
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.

Гамалію, вітер віє...
Ось... ось... наше море!..
І сховалися за хвилі —
За живії гори.

[С.-Петербург 1842]

Наймичка

ПРОЛОГ

У неділю вранці-рано
Поле вкрилося туманом.
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає
Та з туманом розмовляє:

— Ой, тумане, тумане,
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
Отут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тільки в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моєї недолі!..

Я не одна: єсть у мене
І батько і мати...
Єсть у мене... туманочку,
Туманочку, брате!!
Дитя моє, мій синочку,
Нехрещений сину!
Не я тебе хреститиму
На лиху годину.
Чужі люди хреститимуть,
Я не буду знати,
Як і зовуть... Дитя моє!
Я була багата...
Не лай мене! Молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе! —

Пішла полем, ридаючи,
В тумані ховалась
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову співала,
Як удова в Дунаєві
Синів поховала:
«Ой у полі могила;
Там удова ходила, —
Там ходила, гуляла,
Трути-зілля шукала.
Трути-зілля не найшла,
Та синів двох привела,

В китаєчку повила
І на Дунай однесла:
— Тихий, тихий Дунай!
Моїх діток забавляй.
Ти, жовтесенький пісок,
Нагодуй моїх діток!
І скупай, і сповий,
І собою укрий!»

I

Був собі дід та баба.
З давнього давна, у гаї над ставом
Удвох собі на хуторі жили,
Як діточок двоє,
Усюди обоє.
Ще змалечку удвох ягнята пасли,
А потім побрали'ся,
Худоби діждалися, —
Придбали хутір, став і млин.
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу —
Всього надбали.
Та діточок у їх бігма,
А смерть з косою за плечима.

Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає,
Хто душу спом'яне?

Хто поживе добро чесно
В добрую годину
І згадає, дякуючи,
Як своя дитина?..
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті,
А ще гірше старітися
У білих палатах,
Старітися, умирати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сміх, на розтрату!

II

І дід і баба у неділю
На призьбі вдвох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце; в небесах
Ані хмариночки; та тихо
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо, —
Як звір у темнім гаї.

В такім раї чого б, бачся,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?

Чи вчорашнє, задавлене
Знов поворушилось?
Чи ще тільки заклонулось
І рай запалило?
Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може, вже
Оце збираються до бога,
Та хто в далеку дорогу
Їм добре коней запряже?
— А хто нас, Насте, поховає,
Як помremo? — Сама не знаю!
Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра сього?.. — Стривай лишень!
Чи чуєш? Щось плаче
За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш... Бачиш —
Я вгадував, що щось буде! —
І разом схопились,
Та до воріт... Прибігають —
Мовчки зупинились.
Перед самим перелазом
Дитина сповита —
Та й не туго й новенькою
Свитиною вкрита.
Бо то мати сповивала —
І літом укрила
Останньою свитиною!..

Дивились, молилис
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінькі... і замовкло,
Неначе не плаче,
Тільки пхика.
— А що. Насте?
Я й казав... От бачиш!
От і талан, от і доля,
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай...
Ач, яке, нівроку!
Неси ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище... —
Чудно якось
Діється між нами!
Один сина проkliнає,
З хати виганяє,
Другий свічечку, сердешний,
Потом заробляє
Та, ридаючи, становить
Перед образами —
Нема дітей!.. Чудно якось
Діється між нами!

III

Аж три пари на радощах
Кумів назбирали
Та ввечері й охрестили,
І Марком назвали.
Росте Марко; старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити.
Минає рік. Росте Марко —
І дійна корова
У розкоші купається.
Аж ось чорноброва
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми проситься.

— А що ж, каже, возьмім, Насте!
— Возьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина.
Хоч воно вже й підросло,
Та все ж таки треба
Коло його піклуватись.
— Та воно-то треба,
Бо я й свою вже часточку
Прожив, слава богу, —

Підтоптався. Так що ж тепер,
Що візьмеш, небого?
За рік, чи як? — А що дасте.
— Е, ні! Треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату.
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так отак хіба, небого:
Ні ти нас не знаєш,
Ні ми тебе; а поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо —
Отоді й за плату.
Чи так, дочко? — Добре, дядьку.
— Просимо ж у хату. —

Поєднались. Молодиця
Рада та весела;
Ніби з паном повінчалась,
Закупила села!
І у хаті, і на дворі,
І коло скотини —
Увечері, і вдосвіта;
А коло дитини —
Так і пада, ніби мати,
В будень і в неділю
Головоньку йому змиє
Й сорочечку білу

Що день божий, надіває;
Грається співає,
Робить возики; а в свято —
То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої
Та моляться богу...
А наймичка невсипуща
Щовечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко, важко плаче;
І ніхто того не чує,
Незнає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває.
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує,
Сама не з'їсть і не доп'є —
Його нагодує.
Не зна Марко. Як в колисці
Часом серед ночі
Прокинеться, ворухнеться, —
То вона вже скочить,
І укриє, й перехрестить,
Тихо заколише —
Вона чує з тієї хати,
Як дитина дише.

Вранці Марко до наймички
Ручки простягає
І мамою невсипущу
Ганну величає...
Не зна Марко. Росте собі,
Росте, виростає.

IV

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло.
І в хутір лихо завернуло,
І сльоз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве, ледве одволали
Трохима діда. Прогуло
Прокляте лихо та й заснуло —
На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І восени не почує
Ні під хатою, ні в хаті, —
Кого-небудь треба сватать!
— Кого ж би тут? — старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни б рада

Слать старости: — Треба Марка
Самого спитати.
— Добре, дочко, питаємо
Та й будемо сватать. —

Розпитали, порадилися,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люди з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке-то
Диво запопали.

— Спасибі вам! — старий каже. —
Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля. Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!.. —
Та й заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
— Мати... мати... мати...